

Nagy Gabriella Ágnes

„A mese aktív párbeszéd a közönséggel”

Zalka Csenge Virág köteteiről

Noha a mesemondás hagyománya évezredek hagyomány, hiszen történeteket mindig és mindenkor meséltek, Zalka Csenge Virág első magyarul megjelent könyve, amely a *Mesemondók márpedig vannak* címet viseli, félreteszi az évezredek történeti kérdéseket, és a magyarországi vagy nemzetközi mesekutatás vagy mesemondás történetének megírása helyett a mesemondó mozgalom újjáéledése óta zajló kortárs folyamatok hiánypótló bemutatására vállalkozik. Mivel szerzője gyakorló mesemondó, és írásban is élvezetes a stílusa, a könyv nyelvezete gördülékeny, fordulatokkal teli. Tudja, miről, kinek és miért beszél, és azt hogyan lehet érdekesítően megfogalmazni. Bárhol lapozunk bele, ott tartja a figyelmünket. Még színesebbé teszi a képet, hogy több nyelven ért, olvas, beszél és mond mesét, illetve otthonosan mozog a nemzetközi mesemondó közösségben, amelynek köszönhetően még az általa ismert nyelveken túl is hozzáfér történetekhez.

Zalka Csenge mesemondó praxisa ezért a nemzetközi mesemondás kontextusában helyezhető el. Ha a magyar mesekutatásról történeti irányból szeretnénk tájékozódni részletesebben, máshova kell fordulnunk, például a Raffai Judit által írt tankönyvhöz,¹ a Néprajzi Lexikonhoz vagy Kovács Ágnes egyik nemrégiben újraközölt összefoglaló tanulmányához. Kovács Ágnes megállapítja, hogy a magyar parasztság, akinek néprajzi módszerekkel vizsgálható mesekincsét javarészt az 1848-as forradalom és a második világháború között gyűjtötték fel, „úgyszólván a szemünk láttára szűnik meg azzá lenni, ami volt kutatásaink kezdetén.”² A magyar népmesekincs java része ugyanis egy történelmileg jól behatárolható időszakban került felgyűjtésre.³ Kovács Ágnes szerint a magyar

1 RAFFAI Judit, *A mesemondás hagyománya*, Bp., Hagományok Háza, 2004. A könyv a népmesemondást oktató tanfolyam tankönyve.

2 KOVÁCS Ágnes, *Magyar népmese = Uő, Tanulmányok a mesemondásról*, szerk., bev. BENEDEK Katalin, RAFFAI Judit, Bp., Hagományok Háza, 2019, 94. Természetesen Voigt Vilmos vagy Banó István írásaira is hivatkozhatnánk.

3 A szóbeli népi kultúra és az írásbeliség kölcsönhatásáról bővebben: Peter BURKE, *Népi kultúra a kora újkori Európában*, ford. BÉRCZES Tibor, Bp., Századvég, Hajnal István Kör, 1991. Különösen az írott kultúráról szóló fejezet vág ide. „Ha a történetész nekiül és elolvas jó pár 1500 és 1800 között kiadott népkönyvet, valószínűleg megdöbben a hagyomány meghatározó szerepén. Sem a műfajok, sem a szövegek nem változtak. [...] Az ember fejében megfordul az a gondolat, hogy a nyomtatás nem lerombolta, hanem inkább megőrizte és terjesztette a hagyományos

mesék eredeti vonásait nem azok tartalmában, hanem a szerkezetben, a stílusban, ritmusban, nyelvi fordulatokban, ötletességben és a képi látásmódra való céltudatos törekvésben kell keresni. A magyar nyelvű mesekincs megőrzése a szájról szájra adott hagyományban, majd a gyűjtések során megszülető lejegyzésekben történt meg, de ahogy Kovács Ágnes jelzi, maga az életforma kopott ki, amely ennek a hagyománynak teret adott. Mára nem a gyűjtés vagy a közösségi/falusi mesélés képes a meséket éltetni, hanem az a mesemondó mozgalom, amely a magyarországi táncházmozgalommal egy időben, az 1970-es években indult el a világon.

Az, hogy a néprajz, a népművészetek hagyománya, a folklórjelenségek melyik korban miképpen járulnak hozzá a nemzeti identitás kialakításához, sokat tárgyalt téma, és itt nincs mód vele foglalkozni. A kortárs mesemondás kontextusában egy másik fogalom, a folklorizmus fogalma felől pontosabban írható le, mit jelent most a mese, a népi történetek mondása. A folklorizmus „a népi kultúra elemeinek olyan megjelenési formája, olyan összefüggésekbe kényszerítve, melyekbe eredetileg nem tartoztak”,⁴ és tagadhatatlanul friss, kortárs jelenség.⁵ A folklorizmus tehát mesterségesen létrehozott, kívülről ösztönzött jelenségekre vonatkozik. Szorosan összefügg a kultúra-ipar ügynökségeivel, a tömegkommunikációs szórakoztatóiparral, és ahogyan Bausinger már az 1981-ben megrendezett konferencián rámutat: az alkalmazott néprajz egyik formájaként tekinthetünk rá.⁶ Manapság, csaknem 40 évvel később, a kibontakozó mesemondó mozgalmak kétségkívül ezek közé a folklorizmusként meghatározható jelenségek közé tartoznak. Azt is mondhatnánk, hogy a mai kor újra ráhangolódik a kiveszőben lévő népi kultúrában megőrzött szóbeli/performatív események jelentőségére és szerepére.

Zalka Csenge élvezetes mesemondó stílusban áradó könyve pontosan tisztában van saját helyével, azaz azzal, hogy a meséket, történeteket főként könyvekből kell újratanulni – van miből válogatni, hiszen a 19. században megindult gyűjtéseknek köszönhetően számtalan gyűjteményes kötet áll rendelkezésre a világ minden nyelvén. Pontosán tudja, hogy a történeteket kortárs életterekben kell megszólaltatni, hogy a lokális közösségeket mára felváltotta a globális közönség, hogy a falusi cimborák megszokott, ismert igényei helyett piaci igényeket kell kiszolgálni. „A megrendelőnek mindig igaza van,”⁷ írja egy helyen, jelezve, hogy az alkalmazott mesemondás eladható és eladandó, igaz, azzal a feltétellel, hogy újra kell teremtenie saját piacát. A kortárs mesemondás piaca pedig legalább olyan hatalmas területet jelent, mint a hozzáférhető történetek – a hagyományos mesemondók korlátozott számú mesét tudtak fejből, a mai mesemondónak azonban könyvtárak és online felületek állnak rendelkezésére. Mára, mint egy gigantikusra növesztett szupermarketben hatalmas készletben állnak a mesék, és minden megtalálható, ami csak szem-szájnak ingere.

A *Mesemondók márpedig vannak* című 2016-os kötet több szempontból hiánypótló mű, hiszen feltérképezi és összefoglalja a nemzetközi mesemondás közösségeit, fórumait, intézményeit, mesél

népi kultúrát.” *Uo.*, 300. A folyamat és kölcsönhatások természetesen nem meríthetők ki egy általánosító érvényű kijelentésben, de Burke megállapítása ezzel együtt figyelemre méltó.

4 Hermann BAUSINGER, *A folklorizmus fogalmához*, *Ethnographia*, 1983/3, 435.

5 A folklorizmus valamely fokozati formája valójában 400–500 éve nyomon követhető, de csak a kortárs folklorizmus kontextualizálható a szórakoztatóipar, a tömegkommunikáció, a digitális világ kontextusában. Vö. V. E. GUSZEV, *A folklorizmus tipológiája*, *Ethnographia*, 1983/3, 440.

6 BAUSINGER, i. m., 435.

7 ZALKA Csenge Virág, *Mesemondók márpedig vannak. A nemzetközi mesemondás világa*, Bp., Pont, 2016, 66.

a különféle fesztiválokról, nemzetközi kontextusba helyezi a mesemondó mozgalmat, valamint rengeteg gyakorlati példával szolgál. Az egyes fejezeteket csaknem minden esetben egy „bónusz” alfejezet zárja, amely gyakran „receptet” tartalmaz arra vonatkozóan, hogyan is kell „megcsinálni” az adott részterületet. Az bátran kijelenthető, hogy a mesék maguk nem tekinthetők receptes-könyveknek, de a mesemondás fortélyai sorakoztathatók oly módon, ahogyan azt egy receptnél megszokhattuk. A *Mesemondás az osztályteremben* kifejezetten hasznos és olvasmányos a saját példák vagy küzdelmek igen szórakoztató leírása miatt. A kötet visszatérően kiemeli a kutatómunka fontosságát, a rugalmasságot, a kreativitást. Az is tény, hogy az új médiumok megjelenése nem szorítja ki teljesen a korábbi médiumokat. Bár a mozi és egyéb technológiai újítások a 19. és 20. század fordulóján arra készíthettek, hogy nekiálljunk elsíratni a színházat, a színház mégsem halt ki. Hasonlóképpen a szóbeli mesemondás is megújulva, átalakulva élhet tovább párhuzamosan egyéb történet-elbeszélő formákkal.

Van azonban ennek a mesemondó vállalkozásnak egy sajátossága. Mégpedig az, ahogyan Zalka Csenge Virág a marketingszemléleten túllépve a mesemondóvá válás folyamatát, az egyes mesemondások megtervezését szinte designfolyamatként fogja föl. Éppen ebből következik, hogy egy ilyen kötet túlmutat a néprajztudományi szemléleten, amely máig sajátjának tekinti a mesékkel való foglalatosságot: a néprajz mint tudomány adatokat gyűjt, hagyományt őriz, működő közösségeket vizsgál, olyan adatokat sorjáz és értelmez, amelyek eleve léteztek; a kutatások a szokások és meggyőződések, hiedelmek leírására vállalkoznak, a felgyűjtött anyagokat dolgozzák föl. A mesemondást a designfolyamatok felé megnyitva azonban változásokat kell előidézni, újdonságokra kell rávenni az embereket, bátran meg kell kérdőjelezni a bevett igazságokat.⁸ „A mesemondók [...] természetüknél fogva optimista, kreatív, bátran álmodó emberek, akik történeteikkel szeretnék egy kicsivel szebbé, jobbá, békésebbé tenni a világot.”⁹

A történetek megválasztásával párhuzamosan ki kell választani a helyet, új helyszíneket kell keresni (múzeumot, kocsmát, iskolát, könyvtárat, cégeket, fesztiválokat), mert a falu már nem az egyedül alkalmas terep, már nem mindig otthonos. A mesemondás helyszínei rendszerint olyan helyszínek, amelyek a társadalom közösségi tereivé váltak. A mesemondás a storytelling jóval tágabb területének részévé válva, a népmesék, hagyományos folklórműfajok mellett megjelenhetnek a személyes sztorik, a történelmi mesék, az eredeti történetek vagy a kitekert tündérmesék. A mesemondó designert ugyanis olyan helyzetek, problémák azonosítása motiválja, amelyekre még nem találtak új megoldást. Ilyen kihívásként állt elő többek között a múzeumi tárlaton való mesélés. De olyan alkalmak megragadását is jelenti, amelyeket mások nem látnak meg, pedig javíthatnának velük a maguk vagy mások életén. Az új lehetőségek, új változatok bevezetése is a designfolyamat része. „A designer számára inkább az emberek kulturális elkötelezettségével, szokásaival és értékeivel kapcsolatos variabilitás érdekes.”¹⁰

A mesemondást Zalka Csenge Virág nem performatív eseményként írja le, amely egyszeri, megismételhetetlen hatással bír, vagy adott esetben átalakítja a világnézetünket, hanem olyan tágabb kontextusban tekint rá, amelyben a mesemondás kreatív folyamattá lesz. Meg kell szervezni és

8 Klaus KRIPPENDORF, *Designkutatás: oximoron?*, ford. WUNDERLICH Péter, *Designo* IV/01–02 (2019), 78–84.

9 ZALKA, *Mesemondók márpedig vannak*, i. m., 75–76.

10 KRIPPENDORF, i. m., 77.

tervezni a részvételt, a repertoárt, igazodni kell a közönséghez, állandóan kísérletezni és gyakorolni szükséges, új javaslatokkal előállni, sajátos helyszíneket keresni, a storytelling (máshol már esetleg bevált, de itthon még) új útjait érdemes megnyitni. Bár a mesélés szóbeli műfaj, megkívánja a jelenlétet, valamint a folyamatos párbeszédet a közönséggel, de áttehető az online világba is. A digitális mesemondásnak viszont megvan az a sajátossága, hogy egy másik médiumban rögzíti a szóbeli eseményt, ám a médium működési módjának köszönhetően korábban ismeretlen mechanizmusok lesznek rajta úrrá. Hiszen „az internet, és hát minden adatbank, egyfajta élő archívum, egy olyan hely, ahol a jelent muzealizálják ugyan, de egyszerre reanimálják, remixelik és újjá is varázsolják.”¹¹ A kötet a mesemondásban egy egészen újszerű szemlélet megismertetésén túl rengeteg hasznos információval szolgál a nemzetközi és honi fesztiválok, szervezetek, adatbázisok, szakirodalom tekintetében. Nem utolsósorban pedig tartalmaz egy 11 darabból álló értékes mesegyűjteményt: meséket a mesemondásról.

A mesemondás vagy storytelling így egyszerre kutatási téma és praxis. A storytelling legitimitása a számtalan külföldi példából adódik, és abból a tényből, hogy Zalka Csenge Virág régézi diplomája mellett egy USA-ban szerzett storytelling doktori fokozattal is rendelkezik, amellyel kétségtelenül a műfaj tudományos diszciplínaként való elismertségét erősíti. Természetesen kérdés, hogy azok a mesék, amelyeket újrarend és kedvenc változataiban rögzít, milyen módon tekinthetők népmeséknek. A mesék lejegyzésénél ugyan hosszú ideig szempont volt a csiszolt nyelvezet kialakítása – akármilyen nyelvezettel is adta elő eredetileg a mesemondó –, ezért sosem autentikus, azaz elmondott formájukban kerültek nyomtatásba; ez az eltérés a szóbeli és írásbeli szövegek jegyeinek különbözőségéből is fakad. Az is igaz, hogy az átírások mellett manapság már bőséggel találunk kortárs gyerekirodalmi, sőt szépirodalmi szerzők tollából származó parafrázisokat, szerzői név alatt jegyzett, aktualizált meseváltozatokat.¹² Minek tekinthetők Zalka Csenge meseváltozatai, amelyeket különféle variánsokból gyúrt egybe, minden esetben gondosan megjelölve a forrásokat: parafrázisoknak, adaptációknak, változatoknak? Egy vékony határmezsgyén egyensúlyozva ezek a szövegek megtartják a mesék karakterisztikáját, ám sajátos módon kombinálják össze az egyes típusok változatait olyan módon, ahogyan az még soha sehol nem fordult elő. Az egyébként is arany szabály a világ mesemondói körében, hogy „egy mesét mindig szebben adjunk tovább, mint ahogyan hallottuk.”¹³

Zalka Csenge könyveiben nemcsak a felkészült és tapasztalt mesemondó alakja bontakozik ki, hanem tanúi leszünk annak a szenvedélynek, elhivatottságnak is, ami tíz–tizenöt éve a mesemondó pályán tartja. A mesemondás többé nem egy memóriára támaszkodó spontán tevékenység vagy egy átöröklött narratív hagyomány felélesztése. Kemény kutatómunka és készülés előzi meg, az előadás több szempontú válogatás és megfontolás eredménye – lásd például a politikai korrektségről

11 Martin BRUCKHARDT, Dirk HÖFER, *Minden és semmi. A digitális világpusztítás feltárása*, ford. LÉNÁRT Tamás, Bp., Atlantisz, 2018, 57.

12 A Csimota Kiadó gondozásában megjelent *Egyszervolt... Meseantológia*, a Cser Kiadó És boldogan éltek, valamint az *Ők is boldogan éltek?* című kötetei, de Parti Nagy Lajos *Fülkefor és vidéke* című könyve azonnal ilyen példaként hozható föl, hogy csak néhányat említsünk azok közül, amelyek radikálisan írják tovább a népmesei hagyományt.

13 ZALKA Csenge Virág, *Hősök és pimaszok. Mit és hogyan mesélünk kamaszoknak?*, Bp., Pont, 2019, 113.

szóló fejezetet.¹⁴ Izgalmas felvetés, hogy amit 1940-ben Ortutay Gyula az alkotó és a reprodukzív mesemondó különbségeként írt le Fedics Mihály kapcsán, mára eltolódott: a mesemondás karakterének, technikájának két pólusát a poszthumán korban egészen más jelenti. Az egyik póluson a mesemondó a gépek elleni háborúban őrzi a hagyományt, esetleg ő maga is valamilyen mitikus lénynek tűnik, de semmiképpen nem kapcsolódik a kortárs létmódokhoz. A másik póluson pedig a digitális médiumokba áthelyezett storytelling, a popkultúra termékeinek ismerete és alkalmazása áll érdekében – nevezhetjük a két pólust mitikus és poszthumán pólusnak. A könyv hatalmas érdeme, hogy mindkét pólusnak tudatában van és saját maga számára elfogadható egyensúlyba hozza őket, folytonosan hangsúlyozva annak jelentőségét, hogy kinek-kinek saját ízlése szerint javasolja a saját praxis kialakítását. Hiszen alaptétel, hogy csak olyasmit mesélj, amit szeretsz; a mesemondó saját integritása elsődleges minden mással szemben.

Ha ezt a meglepően innovatív, sokrétű, humorral, sőt öniróniával átszótt, gyakorlatias példakal teli kötetet elolvastuk, ráfordulhatunk a gyűjteményes kötetekre. A Pont Kiadónál megjelent másik kötet, a kamaszoknak szóló könyv szenvedéllyel átítatott mese- és kommentárgyűjtemény. Zalka Csenge Virág lelkesedése többek között annak köszönhető, hogy kedvenc korosztálya éppen a tizenéves gimnazista közönség. A *Hősök és pimaszok* című kötet egyfelől a kamaszokhoz vezető utakról beszél, hiszen magukon a történeteken túl úgymond használati útmutatót ad a tizenévesek világához. Olyan történeteket sorakoztat föl kettésével (egy csokor kivételével, amelyben három mese szerepel), amelyek tematikusan beszélnek egy-egy témáról. Ráadásul minden egyes történetpárhoz kommentár tartozik, amely nem a történetek jelentését bontja ki, hanem gyakran éppen azt, hogyan kapcsolódnak az adott történetek a kamaszokhoz, milyen kalandokon keresztül kerültek be éppen ebbe a gyűjteményes kötetbe. A kötetben szereplő mesepárok összevetése külön figyelmet érdemelne, hiszen például a két utolsó mese erőteljesen a minden körülmények közötti kitartást (*Piros Pipacs kisasszony*) és a félelmek előli menekülést (*A herceg, aki félt az oroszánoktól*) meséli el, de úgy, hogy mindkettőben az, ami mellett ki kell tartani, vagy ami elől menekülni kell, végig ott van a hős mellett. Ebben a két mesében nemcsak a kaland és a bátorság a téma, de az is világos, hogy az, amit keresel, többnyire kéznyújtásnyira van, ráadásul nem ott, ahol keresed, és hogy rátalálj, előbb nagy kitérőt kell tenned.¹⁵ A proppi hiánystruktúrával szemben Plešu megközelítése arra enged következtetni, hogy a meséket az idegenség tapasztalata felől is olvashatnánk.

A görögök még nem a mesét és a mítoszt különböztették meg, hanem a mítoszt és a logoszt – ahogyan az többek között a *Phaidon*-ban olvasható.¹⁶ Ugyanis hosszú ideig a történeteket, meséket mítosznak nevezték, a *mese* fogalma elkülönülve a mítosztól jóval későbbi fejlemény; a magyar kultúrában igazából csak a 19. században gyökerezett meg. A *mese* a továbbiakban gyerekeknek szóló történetekre vonatkozott és eredetileg hazugságot, valótlan történetet jelentett, a *mítosz* pedig a komolyabb, ókori történeteket, vagy egyéb teremtéstörténeteket jelentette. A mítosz demitologizálódása a felvilágosodás korában indult el, megfosztva ezzel a mítoszt korábbi szerepétől, miszerint

14 A „Meseország mindenkié” vitához kapcsolódva mindenkinek javasolom a *Multikulturális mesemondás* című fejezet elolvasását, valamint a hozzá tartozó bónusz alfejezetet. „Sokféleség, diverzitás rengeteg formában előfordulhat, a valóságban és a történetekben egyaránt.” ZALKA, *Mesemondók márpedig vannak*, i. m., 167.

15 Andrei PLEU, *Jézus példázatai. Az elmesélt igazság*, ford. VISKY, S. Béla, Kolozsvár, Koinónia, 2019, 18.

16 PLATÓN, *Phaidon*, ford. KERÉNYI Grácia = PLATÓN *összes művei, I*, Bp., Európa, 1984, 1027. A költőnek nem logoszokat, hanem mítoszokat kell szereznie. (SZABÓ Árpád fordítása)

az igazságot beszéli el. A 18. századtól a mítosz fikciává, fogyatékos történetté vált, amelytől legjobb végleg megszabadulni. A „mitológiai nulla-ruhatár a nyíltan hirdetett cél, a tudományos és emancipatorikus avantgarde mitologikus nuditást szeretne.”¹⁷ Marquard szerint azonban nem lehetséges ebben a mitológiai pucérságban pőre emberiségként létezni, hiszen a mítoszok végső soron nem mások, mint történetek, és aki a mítoszoktól akar búcsút venni, annak a történetektől is búcsút kell vennie, ez pedig nem vezet jóra. De nem csupán a mítoszvesztés veszélyes, hanem a monomitikusság is, azaz az, amikor csak egyetlen üdvözítő történetünk marad. „Én vagyok a te egyetlen történeted, ne legyenek néked más történeteid rajtam kívül,” írja Marquard. Az egyetlen kizárólagos üdvtörténet eluralkodása, az a mítosz, amelyben a sok isten megtagadásának vagyunk tanúi, ugyanis történetelenné mitológiátlanítja a világot. Ennek az ahistorikus mítosznak lépnek a helyébe az új mitológiák, a haladás, a végső harc, a világ megváltoztatásának, az eljövendő birodalom mítoszai.

A haladástörténet, hanyatlástörténet vagy forradalmi történet kizárólagos mítosza helyett a történetek pluralizmusára van szükség. „Újból engedélyezni kell a történeteket: a jó gondolat már fél elbeszélés; s aki még jobban szeretne gondolkodni, az jól tenné talán, ha mesélne egészen.”¹⁸ Mesélek, tehát vagyok, írja Marquard, Zalka Csenge pedig a maga mesemondói praxisából kiindulva úgy

17 Odo MARQUARD, *A politeizmus dicsérete* = Uő, *Az egyetlen történetem és más mesék*, ford. MESTERHÁZI Miklós, Bp., Atlantisz, 2001, 81.

18 Uo., 99.

fogalmaz: semmi sem fejleszti úgy az önbizalmat, a kreativitást, a magabiztos kiállást, a történetek élvezetét, mint a mesélés. Ráadásul a szóban elmesélt történet visszahat az írásbeliség komolyan vételére: ha egy görög mítoszt, egy középkori legendát, egy történelmi eseményt elmesélünk a gimnazistáknak, biztosra vehetjük, hogy sokan közülük az írott szöveget is el fogják olvasni. A mesélés fontos, a mesélés jó, a mesélés az ember létét alapvetően meghatározó és jobbító tevékenység. A mesemondás kritériuma nem kizárólag a jó szöveg, hanem a jó előadásmód, a párbeszédképesség, az alkalmazkodás. Ha találunk egy jó történetet, újabb jó vagy még jobb történetek után fogunk kutatni. Nem kell egy változathoz ragaszkodni, sem egyetlen történettípushoz vagy műfajhoz. Korunk egyik vezető fogalma egyébként is a hibriditás. Miért is kerülné el a hibriditás jelensége éppen a mesemondást?

A *Hősök és pimaszok* című kötetben legendák, mítoszok és mesék egyaránt szerepelnek. A kötetben minden újramondott történetnek megtaláljuk a forrását – nem a pontos hivatkozás, hanem a kötet adatainak megadásával –, illetve további ötleteket ahhoz, hol keressünk hasonló tematikájú történeteket. Olyanokat, amelyek kapcsán a kamaszoknál már fölmerülnek azok az identitásproblémák, amelyek vitát generálhatnak,¹⁹ amelyek az átverésről szólnak, amelyekben a mostoha segíti a lányt, ahol a túl jó szerencsét, sorsot kell elviselni, amelyik a kritika kritikájáról szól vagy ír legendát, görög, római mítoszt mesél újra.

A Móra Kiadónál megjelent következő két gyűjtemény, a magyar népmeséket tartalmazó kötet, *Ribizli a világ végén*,²⁰ és a nemzetközi mesekincsből válogató *A kalóz királylány* című mesegyűjtemény²¹ az előző két kötethez képest más szempontokat érvényesít, hiszen nem a mesemondásról szólnak, hanem gyűjteményes formában ajánlanak fel történeteket. Ez a két kötet gyerekeknek szóló illusztrált mesekönyv kommentárok nélkül. A szövegek többféle változat egybegyűrésével, átalakításával születtek, és a kiindulásként használt történetek forrása megtalálható a kötetek végén – igaz, újra csak a kötetek adatai szerepelnek, a szövegek címe és a pontos oldalszámok nem. Ezért például a bő 500 oldalas skót mesegyűjteményből származó rövid ballada visszakeresése nagyon időigényes feladat. Pedig talán az ebből a történetből újramesélt *Táncverseny* című meseszöveg az, ahol a legszebben látszik, hogyan lehet szinte bármilyen szövegből szép, kerek, élvezetes mesét alkotni.²² *A kalóz királylány* című kötetben szokatlan történeteket olvashatunk például a három feleségről szinte már pikáns mesevéggel; Szómáról, a saját erejét megsokszorozni képes mosónőről; a pasa lányáról, aki túl sokáig válogat, és senkihez nem akar hozzámenni feleségül, akit nem szeret, ezért az apja a legszurtosabb férfihez kényszeríti feleségül. Ismert történetek meglepő, rendhagyó variációkban szerepelnek: ilyen a cipő nélküli Hamupipőke meséje vagy egy olyan Odüsszeusz-epizód, amelyet a mesélő kiszínezett és egy lány a főszereplője.

19 „Előfordult már, hogy kamaszok somfordáltak oda hozzám a mesélés utáni szünetekben, és földre süttöt szemmel kérdezték meg, létezik-e olyan mese, amelyikben két lány vagy két fiú szeret egymásba. Erre általában az a válaszom, hogy igen, létezik, de te is kitalálhatsz újakat.” ZALKA, *Hősök és pimaszok*, i. m., 29.

20 ZALKA Csenge Virág, *Ribizli a világ végén. Régi magyar népmesék mai gyerekeknek*, ill. HERBSZT László Bp., Móra, 2019.

21 ZALKA Csenge Virág, *A kalóz királylány. Nemzetközi népmesék mai gyerekeknek*, ill. HERBSZT László, Bp., Móra, 2020.

22 BOLDIZSÁR Ildikó éppen erre a teljesítményre mutat rá *A kalóz királylány* című kötet kapcsán. <https://magazin.libri.hu/szakertoi-ajanlo/boldizsar-ildiko/szuletett-mesemondo-igenyes-repertoarral/>

A két hangsúlyosan gyerekeknek szóló mesegyűjteményt Herbszt László illusztrálta, aki éppen idén nyerte el a rangos Joseph Binder díjat könyvillusztráció kategóriában. A munkáira jellemző stílus nagyon is illik ezekhez a kötetekhez, hiszen egyesíti a keleti szőnyegekre jellemző mintázatokot, olyan geometriai ornamentikát idézve, amely gyakran egyfajta pixeles szerkesztésmódra emlékeztet. Azaz egyszerre utal a mesék egymásba fonódó összetettségére és sokaságára, valamint a mai kor digitális technológiájára jellemző képalkotási technikára. Ennyiben a mesék ősiségét, szövöttségét, sorjázását és a kortárs közeg technológiai meghatározottságát vizuálisan egyszerre kínálja föl – éppen a gyík alakja az, ahol a legnyilvánvalóbb az ősi, természetes és a gépszerű ötvözése. Szinte minden egész oldalas kép, amely a szövegeket tagolja, részben a keleti szőnyegek mintáját követi és az ikonfestészetből ismert középpontos elrendezést alkalmazza. A képeknek hangsúlyos kerete van, az alakok kétdimenziósak, az egyes mesék főszereplőinek portréi, állatok, ördögök, sárkányok szemből látszanak, és csak viszonylag ritkán található többszereplős dinamikus jelenet.

A *kalóz királylány* című kötetben a heraldikára vagy a keleti szőnyegekben megjelenő mintákra jellemző kisebb alakok láthatóak az egyes mesék címe alatt, míg a *Ribizliben* sormintászerű tagolás jelzi az újabb mesék kezdetét. A teljes oldalas képek mintegy a damaszkolt penge réteges kompozit eljárásait idézik, az apróbb mintázatok között nincs két ugyanolyan – ettől az eljárástól olyan kemény és kopásálló egy penge; mindezen technikák vizuális átfordítása az illusztrációkon is gyakran rendkívüli stabilitást, tömörséget hoz létre. A képek karakteres színhasználata és a kidolgozott felületek semmiképpen nem a gyerekrajzok stílusához közelítik a vizuális összképet, de nem is a népi ábrázolásmódokkal tartanak rokonságot. Tudatos szerkesztés, aprólékos kidolgozottság, határozott körvonalak, kiegyensúlyozott kompozíció, egyedi stílus jellemzi őket.

A *Ribizli a világ végén* című kötetért Zalka Csenge Virág 2020-ban elnyerte az Év Gyerekkönyv Írója díjat. A magyar népmeséket tartalmazó válogatáskötet meséi „leszámolnak azzal a hiedelemmel, hogy a népmesék cselekvő hősei csak férfiak, a nők, lányok névtelen elszenvedői az eseményeknek.”²³ Ezek a történetek, mivel gyerekeknek szólnak, mégsem tűnnek annyira radikálisnak, mint egy-egy magyar nyelvű mesemondó szövege, például Ámi Lajos vagy Jakab István meséi. Ha közelebről szemügyre vesszük, akkor a válogatásban mégiscsak több egészen meglepő történetre bukkanunk. Ámi Lajos 6. számú tündérmeséjében – *A hétfejű sárkány, aki egy nővel hét esztendeig verekedett*²⁴ – a tizenennyolc éves lány katonaságból hazatérő bátyjához igyekezvén küzd meg egymaga a sárkánnyal; a küzdelem hosszas és részletes leírásának vagyunk tanúi. A Nagy Olga gyűjtéseiből származó, Zalka Csenge által újramondott és közölt *A sárból gyúrt leány* azonban rátromfol az erős lány hőstetteire: A Föld Gyengéjének nevezett leány legyőzi a legnagyobb vitézt, így a sárkány meg sem küzd vele, inkább menekülőre fogja. Ámi meséi nem szerepelnek a *Ribizli* kötetben, ellenben számos más mesemondó akár mindeddig kiadatlan meséjének újramesélt változata igen. A *Ribizli* gyakran válogat a *Rozsályi népmesék* kötetből és Pályuk Anna, kárpátaljai mesemondó meséi közül.

Egy ilyen kötet rengeteg kérdést vet föl. Aki szereti a meséket, a megjelölt meseváltozatokat összevadászva eljátszhat maga is a változatok közti eltérések kibogarázásával. Eldöntheti, számára

23 HANSÁGI Ágnes laudációja <http://hubbyinfo.blogspot.com/2020/06/hansagi-agnes-laudacioja-zalka-csenge.html>

24 ÁMI Lajos, *A hétfejű sárkány, aki egy nővel hét esztendeig verekedett* = ÁMI Lajos meséi I, gyűjt., bev., jegyz. ERDÉSZ Sándor, Bp., Akadémiai, 1968 (ÚMNGy XIII), 172–177. Ámi Lajos meséinek egy töredékét Lázár Ervin írta át gyerekeknek.

élvezetesek-e a kötet meséi. Elgondolkodhat azon is, hogy a mese nyelvezete, amely nem teljesen pontosan követi a népmesei nyelvet, a népmese és az irodalmi mese két pólusa között hol foglal helyet. Ugyanis a népnyelv ellenáll a gyűjtőfogalmaknak, nem általánosít, de a modernitás, a szaknyelv kifejezéseit sem építi be. A mese helyszíne valahol a messzeségbe vész: az ismeretlen, a csoda, a bejárhatatlan terei ezek, ahol bármi megtörténhet.²⁵ Egy-egy zseniális fordulat vagy formula beépítése mellett azonban találunk a *Ribizliben* itt-ott Gellért-hegyet, kolostort klastrom helyett, hármass csoportokba verődő legényeket, szó esik kártérítésről a megaláztatásért, sőt olyan szófordulatot is olvasunk, amely arról tudósít, hogy mind a három királyfi „magára akarta vonni Ribizli figyelmét.” Ezek a példaként felsorolt nyelvi elemek idegenek a népnyelvtől – annál inkább tartozhatnak az írott, irodalmi nyelvhez.

A mesék élvezetéből ezek az „elcsúszások” jelentősen nem vonnak le, bár mindenképpen rámutatnak annak a veszélyére, milyen fontos a népmesék szövegeinek útja, amelynek során sok-sok éven át csiszolódtak – természetesen nem minden mesemondó mesélt szépen vagy jól, a folkloristák számtalan rossz és csonka meseszöveget is felgyűjtöttek. A *Ribizli* mesékben a mesemondó felhagy a nemi sztereotípiák megerősítésével, és aktív, cselekvő nőket szerepeltet, folytatva D’Aulnoy márkinő meséinek hagyományát. De a gyűjtemény darabjai között találunk olyan meséket is, amelyben erős királyfiak, váratlan mesei fordulatok vannak. Ugyanakkor feltűnően hiányoznak közülük a legendamesék, amelyek Krisztus urunkról, Szent Péterről, egyéb szentekről szólnak, és jószerivel minden hagyományos mesemondó repertoárjában helyet kapnak. Az is érződik rajtuk, hogy Zalka Csenge elsősorban nem népi mesemondóktól tanult, hanem nyelvezete kortárs közegben, olvasmányélmények alapján formálódott. Jogos lehet a kérdés, hogy a folklorizmus kontextusában újjáéledő szóbeli mesemondásban átmenthető-e, pontosabban átmentendő-e a népnyelv, és milyen mértékben.

A hagyományos paraszti életmód felszámolásával ma már aligha követhető az az út, amelyet Arany János jelölt ki, miszerint a jó gyűjtő is egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva, amelyet a nép, a parasztság körében nevelkedvén szív magába: „bíra ennek ne csak nyelvét, egyes kitételeit, hanem egész eszejárása, képzelődése, modora az elbeszélésben ki nem törölt betűkkel vésvé álljon emlékezetében.” Aki meseszöveget választ, képes legyen arra, hogy „több variáns közül tudja kiválasztani a legépebbet, a legteljesebbet.”²⁶ A mai mesemondásban a gyűjteményekre támaszkodva azonban akár csonka, roncsolt vagy rossz szövegek is újjáéleszthetők élvezetes módon, ha a mesemondó jó narratív készséggel rendelkezik. A mesemondásra felkészülés módja is változott: már nem elég 2–3 perc arra, hogy egy mese mondása előtt a mesélő végigfussa emlékezetében a mese vázát és kiválassza a bevezető formulát.²⁷ Mindez az élő paraszti hagyomány kihalásának és a mesemondás alapvető mediatisáltságának köszönhető, amit másodlagos szóbeliségnek szoktunk nevezni.

Lássunk két példát arra, mi történik a mesékkal egy újrakiadásban. A *Csudacsirke* különös mese, hiszen nincsen mesei változata. Ipolyi Arnold gyűjtéseiből találunk két 8–10 soros leírást egy

25 Agócs Gergely, *A tájnyelv és a mesei nyelvezet, mint előadói nyelvezet a mesemondás hagyományában = A népi előadó-művészeti alkotások minősítése zsűrizésének szempontrendszer*, Bp., Hagyományok Háza, 2019, 86–89.

26 Arany János Merényi gyűjteményéről írt kritikájában. Id. Kovács Ágnes, *A meseköltés technikájáról és a típusalkotásról* = Uő, *Tanulmányok a mesemondásról*, i. m., 122–123.

27 Uo., 127.

lidércről, amelyből nagy fantáziával összeállhat egy történet.²⁸ Ehhez a lidércről a mesélő Dobos Ilonától vett további adatokat. A vázlatosan feljegyzett hiedelemmondákból kerek mesét alkotni mindenképpen azt jelenti, hogy egyik műfajból egy másik műfajba emelünk át egy történetet és felruházzuk a műfaj jegyeivel. Ez remek példa a „parlagon heverő” történetek mesei formában való újraélesztésére. Egy másik szöveg, *Péter meséje* egészen más kérdésekkel szembesít. Zalka Csenge szövege viszonylag szorosan követi az eredendően Ádám Ferencről felgyűjtött mesét – mivel a folklóralkotások nem tartoznak a szerzői jogok által védett szövegek közé, egy ilyen újramesélt változat is szabadon felhasználható, főként, ha nem az egész kötet minden meséjét „kölcsonzi ki” valaki, csak egy-egy darabot belőle. Ami mégis feltűnő az átírásban, az az eredeti marosszentkirályi cigánymese döntően párbeszédessé stílusának prózaivá tétele, holott a magyar népmesemondás egyik kitüntetett stiláris jegye a párbeszédesség. Törli a pikáns jeleneteket, amelyek érthető módon nem férnek meg egy gyerekeknek szánt könyvben, például a kocsmában lerészegedő boltoslegények jeleneteit. Jó okkal átír olyan mondatokat, amelyek nem tűnnek nyomdafestéket egy gyerekkönyvben, ám a cigány mesemondóknál korántsem szokatlanok: „És az a kurva annyira szeretette a fiamat, hogy a fiamat érte deportálták, azt se tudom, hová, hogy meg van halva vagy nincs.”²⁹ Kihagy egy-egy mesei alapot, vagy újrendezi őket: a Fehér királyt ellenpontoszó Fekete király nem egy időben említődnek, ahogyan az Ádám Ferenc meséjében történik, pedig ez a típusú kontrasztvetés igen meghatározó jegye a meséknek. Összességében azonban megtartja a szerkezetet és nyelvi sajátosságokat is.

A nemzetközi mesekincsből válogatva kevésbé érzékelhető a nyelvi regiszter elcsúszása, hiszen más népek meséi eleve fordításokban szerepelnek, és értelemszerűen nem beszélnek a magyar paraszti világról, a magyar falu szokásairól. A nemzetközi meserepertoár magyar közlésekor nem az eredetihez való közelítés problematikája húsba vágó, hanem az, hogy a magyar nyelvű mondásban vagy közlésben át akarjuk-e emelni a magyar népmesei nyelvezet fordulatait a szövegbe vagy sem. Ezzel szemben a magyar népmesék mélyen a falusi szokásrendbe és hiedelemrendszerbe ágyazottak, a szöveg konkretizálása is ezen a szinten vagy a technológiai újítások megnevezésének beiktatásával mehet végbe, de jó esetben csak a mellékszálakon. A magyar népmesék sajátos nyelvezettel rendelkeznek, ami azt jelenti – visszautalva Kovács Ágnes meglátásaira –, hogy nem feltétlenül a történet, sokkal inkább a szerkezet vagy a nyelvezet az, amiben sajátosságai felismerhetőek. A magyar népmesék történeteinek újramesélése kapcsán a szerkezet, a ritmus, a stílus, a nyelvi fordulatok, a képi látásmód átmentése is jelentős kérdés. Zalka Csenge Virág az Év Gyerekkönyve Díját elnyert kötete ezért várhatóan alkalmat ad majd ezeknek a kérdéseknek a megvitatására, nem feledve, hogy Arany László vagy Benedek Elek is irodalmivá írta át a népmeséket – az átírás szükségességét a nyomtatásban megjelenő szövegek írásbeliség rendjébe való áthelyezése indokolta. Miközben Arany László jelentős mértékben (vissza)archaizálta nyelvezetüket és egy ideális népnyelvet igyekezett megalkotni, Benedek Elek is sok szempontból az irodalmi nyelvhez közelítette őket. Hogy hol van az igazság, megőrizhető-e a hagyományosnak tekintett népmesei nyelvezet vagy átalakul a használat során, azt a mesék nyelvezetének további csiszolgatása, a kanonizációs folyamatok, az újracsiszolt mesék elterjedésének mértéke, az idő és a használat fogja eldönteni.

28 *A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról 1846–1858*, közreadja BENEDEK Katalin, Bp., Balassi, 2006, 260, 291. (206/258-as szöveg)

29 ÁDÁM Ferenc, *Péter meséje = Zöldmezőszárnya. Marosszentkirályi cigány népmesék*, Nagy Olga gyűjtése, Bp., Európa, 1978, 65.

